

RIS - ŠE VEDNO OGROŽEN?

POVZETEK

Ris je največja in najveličastnejša evropska mačka. Zaradi človeškega ravnanja je izumrla v mnogih predelih Evrope. To se je zgodilo tudi v Sloveniji na začetku tega stoletja. Leta 1973 so napako popravili, kajti Švicar K. Weber je financiral nakup šestih risov, ki so jih naselili v Kočevskem gozdu. Tu so se risi uspešno začeli razmnoževati. Danes njihovo število že presega 300 osebkov. Ponovna uvedba, prej iztrebljene vrste, v gozdove pa je prinesla tudi negativne posledice. Med najočitnejšimi je manjšanje števila divjadi, kar je posledica plenjenja risa. Prav tako neposredno vpliva količina plena na gostoto risov na določenem ozemlju. Manj, ko je plena, večji teritorij potrebuje posamezen ris za preživetje. Slovenija je premajhna in ima premalo gozdov, da bi lahko oskrbovala večje število risov. Tako ostaja vprašanje o nadaljnjem večanju populacije risov na slovenskem ozemlju odprto.

1. UVOD

Ris je najlepša in najmočnejša evropska mačka. V Evropi se je pojavil že v prazgodovini in je bil pogost prebivalec srednjegorskih in visokogorskih gozdov. Človek je z naseljevanjem pričel krčiti gozdove in s tem risovo naravno bivalno okolje. Ker sta ris in človek plenila iste vrste divjadi, je ris lovcem manjšal plen, kar je privedlo do množičnega iztrebljanja. Posledica tega je bila, da je v mnogih pokrajinah, tudi v Sloveniji, ris iz gozdov popolnoma izginil.

Naš namen je bil seznaniti se s problemom ogroženosti risa na naših tleh in ugotoviti posledice ponovne naselitve te živali na človeka in naravni ekosistem. Zanimal nas je tudi odnos javnosti in lovcev do risov in njegove ogroženosti.

Problema smo se lotili v knjižnicah, kjer smo najprej zbrali potrebno gradivo in se dodobra seznanili z obravnavanim problemom. Sledila je priprava ankete, ki smo jo izvedli med lovci različnih lovskih društev in lovišč po vsej Sloveniji. Obiskali smo tudi živalski vrt in si поблиže ogledali risa.

2. SEZNANITEV Z RISOM IN PROBLEMATIKA

2.1. Hipoteza

Čeprav je bil ris v preteklosti na področju Slovenije iztrebljen, je bila ponovna naselitev uspešna. Ob primerni zaščiti bo ris ostal stalen prebivalec slovenskih gozdov.

2.2. Splošne značilnosti

Družina: Mačke (Felidae)
Vrsta: Lynx lynx (LINNE)
Razširjenost: Finska, Skandinavija, Poljska, Karpati, bivša SZ, Balkanski polotok (J del),
Razširjenost v Sloveniji: Kočevska, Trnovski gozd, Notranjska
Dolžina: 100-130 cm (rep od 15-23 cm)
Plečna višina: 55-75 cm
Teža: 18-30 kg (izjemoma 45 kg-Norveška)
Leglo: 2-4 mladiči letno
Življenjska doba: 16-18 let

Ris ima rdečkastosiv kožuh, pomešan z belo dlako. Posut je s sivorjavimi in rdečerjavimi lisami oz. pikami. Šape ima podobne tigrovim. Razpoznaven je po repu s črno konico, čopkih na ušesih in zaliskah, ki mu optično povečajo glavo.

Ris je največja evropska mačka. Je zver z izredno zmožnostjo prilagajanja. Za svoj obstoj potrebuje mir, hrano in dobra skrivališča. Je izrazito vezan na svoj teritorij. Živi vse od nižin pa do gozdne meje v gorskem svetu. Ris je nočni lovec, samotar in po naravi zelo plah. Podnevi miruje skrit v goščavju ali skalovju. Kot vse mačke se rad sonči. Človeku je popolnoma nenevaren.

V naravi igra vlogo plenilca, odbiralca (selektorja) in razredčevalca (reduktorja). Njegov jedilnik je zelo pester, saj ga sestavljajo lisice, kune, poljski zajci, veverice, polhi, voluharice, miši, gozdne ptice, srnjad, jelenjad in mladiči divjih prašičev. Ostanke večjih živali navadno pokrije z listjem ali snegom vendar se vrača k njim le, če mu ne uspe upleniti druge živali.

Risi se razmnožujejo (breznanjo) od zadnje tretjine februarja do začetka aprila. Ker je samic več kot samcev, samice po izločkih urina in blata iščejo partnerje. Breje risinje od maja do junija skote od 2 do 4 mladiče. Mladiči sesajo tri mesece. Spolno zrelost dosežejo okrog tretjega leta starosti. Razmnoževanje risov je slabo raziskano.

2.3. Zgodovina risa

Sprva je naseljeval večino Evropske celine. To potrjujejo številne arheološke najdbe na področju od Španije do Urala. Ko je človek pričel naseljevati ozemlje in krčiti gozdove, se je ris pričel umikati proti vzhodu, kjer še ni bilo človeka. Poznali so ga že Rimljani. Pri Germanih je veljal za bajeslovno bitje. V srednjem veku je bil pogost v evropskih gozdovih. V 15. so ga imeli za največjega roparja. Pričeli so ga načrtno iztrebljati z lovom in zastrupljanjem. Preživel je le v nedostopnih, redkonaseljenih območjih sredogorskega in visokogorskega sveta gozdnate Evrope.

2.3.1. Ris na slovenskem

Pred 100 leti je naseljeval Kočevsko, Dolenjsko, Notranjsko, obe strani Karavank do vrhov Pohorja in Kozjaka. Zadnji ris je bil uplenjen okoli 1900.

V diluviju še ni bil naseljen na slovenskem ozemlju (o tem pričajo paleontološke najdbe). Naselijo se 4000 let pr.n.š., v dobi mostiščarjev. Iz tega časa je čeljust, najdena 1875 na Barju. Zaradi škode, ki so jo povzročali ljudem, so jih le ti začeli iztrebljati. Prirodoslovec Fran Erjavec je leta 1869 zapisal, da je ris stalna zver v notranjskih gozdovih in svojo trditev podkrepil s sklepom deželnega zbora kranjskega, 22. oktobra 1869, s katerim se je *„določila strelnina za ubitega risa-samca 20 goldinarjev, za samico pa 25 goldinarjev, to znači, da so v ti dobi prizadevali risi (posebno lovni divjadi) še mnogo škode“*. Nagrade za *„bistrovida“* (risa) in *„bistrovidko“* (risinjo) so bile odpravljene šele leta 1909. Priča smo bili velikemu odstrelu risov, katerih mnogi primeri niso bili zabeleženi. Do leta 1923 so bili opaženi še posamezni primerki risov na območju Gorjancev. Sledilo je izumrtje.

Leta 1973 so na slovenskem znova naselili to vrsto. Naselitev je bila uspešna in ris je zopet prebivalec slovenskih gozdov.

2.4. Ris in človek

Človek je v Evropi že v preteklosti iztrebljal risa tako kot druge velike zveri. S številnimi posegi v naravo je rušil biološko ravnotežje. Življenje zveri se ni ujemalo z načrti človeka, zato jih je človek poskušal zatreti. Z razvojem ekologije in etike okolja se je spremenil tudi odnos do zveri. Zakoni številnih držav, ki so zveri do nedavnega preganjali, sedaj varujejo te živali.

Kljub temu, da ris ni nevaren človeku in še ni dokumentiran noben primer, kjer bi zdrav ris ogrožal človeka, se ga ljudje še vedno bojijo. Če človek risa preseneti, se ris vselej umakne, ker je res izredno plašna žival. Torej, tudi ponovna naselitev risov v Sloveniji ne predstavlja grožnje za prebivalstvo. Drugače je, če se ris ujame v past ali je obstreljen. Tedaj se hoče braniti, in če se mu človek

preveč približa so posledice lahko usodne. Rezultati nedavnih javnomnenjskih raziskav kažejo, da javnost ni seznanjena s tem, kako živijo in se prehranjujejo risi. Veliko ljudi misli, da je ris človeku nevaren in imajo temu primeren negativni odnos do njega.

2.5. Ponovna naselitev risa na slovenskem

2. marca 1997 je minilo 24 let, odkar so v Gojitvenem lovišču Medved Kočevje izpustili šest (6) risov (tri samice in tri samce) iz ograde pri Trnovcu pod Rogom. »Zvečer smo jih spustili na svobodo« je zapisano v dnevniku, na šestintrideseti dan 2. Marca 1973. Glavne zasluge za to je imel Karl Weber (1903-1973), po rodu Švicar doma iz Züricha. V kočevski gozd je hodil loviti kot gost. Lov je dojemal kot pravi lovec, hkrati pa je občudoval naravne lepote in jih fotografiral. Več o Webrovi osebnosti lahko izvemo iz knjige Schweizerische Stiftung für alpine Forschungen 1939 bis 1970, ki je izšla v Zürichu leta 1972. 27. junija 1972 je po lovu z M. Konečnikom predlagal ponovno naselitev risov, za začetek šest. Pripravljen je bil kriti stroške za nakup in dobavo risov. Uprava GL Medved je ponudbo sprejela in odobrila naselitev risov na slovenska tla. Mnogi strokovnjaki so trdili, da je akcija obsojena na propad. Dodali so, da so naši predniki že vedeli, zakaj so iztrebili risa. Po odstranitvi začetnih ovir so začeli iskati možnega dobavitelja risov. Našli so ga v Živalskem vrtu Ostrava-Stromovka v sedanji Češki. Nalovljeni risi so bili v karanteni po dva in dva (samec in samica) in sicer: 1. kletka: Vesna, risinja, in Vitek, Vesnin mladič; 2. kletka: Vlašek, ris, Stefa, risinja; 3. kletka: Arpad, ris, Reška, risinja.

Nalovljeni so bili na območju slovaškega krasa, ki prehaja v slovaško rudogorje. Okolje torej, ki je precej podobno slovenskemu. Skupna cena je znašala 10.500 DEM. Ob tej priložnosti je izšel elaborat z naslovom Ponovna naselitev risa (*Lynx lynx*) v Sloveniji (Kočevska) avtorja Janeza Čopa. Pripeljane rise so zaprli v tri ograde (obora) 3X9 metra, višine 3 m. Karantena je bila izdelana novembra 1972. Risi so bili cepljeni proti steklini in ozdravljeni črevesnih zajedavcev. Po 37 dneh v ogradi so se risi pričeli oglašati. To je pomenilo, da se približuje parjenje. Z izpustom 2. marca 1973 se je končala akcija, ki se je pričela 27. junija 1972. Trajala je dobrih osem mesecev. Po izpustitvi so se sprva zadrževali v bližini obore. L. 1974 je njihov življenjski prostor obsegal že 30.000 ha. Po petnajstih letih so naselili Kočevsko-belokranjsko, Notranjsko, Obalnokraško, Krimsko, Novomeško, Soško in Idrijsko lovogojišče. Od tu so se razširili vse do bosanskih lovišč.

Weber je umrl 26. 9. 1973. Od izpustitve naprej rise zasleduje J. Čop.

Na podlagi podatkov lahko sklenemo: naselitev je uspela, je najuspešnejša naselitev v Evropi tako po številčnosti kot po obsegu areala, ki so ga risi poselili. Ris je uvrščen med popolnoma zavarovane vrste; lov je dovoljen izjemoma. Dovoljenje izda minister, pristojen za kmetijstvo in gozdarstvo.

2.6. Vplivi na ekosistem

Od vseh ponovnih naselitev risa v Evropi je ta v Sloveniji najbolj uspela. Do leta 1988 so v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni uplenili že več kot 150 risov.

Risov obstoj na določenem ozemlju je odvisen predvsem od količine hrane. Tako je številčnost, populacijska gostota, prirastek in velikost teritorija odvisna predvsem od plena. Na slovenskem to v večji meri predstavlja srnjad (več kot 75%). Na Kočevskem so risi v več kot 1000 ha veliki *obori* iztrebili muflone. Vendar v mnogih primerih velik odstotek poginule divjadi ni le posledica plenjenja risov, temveč tudi neugodnih življenjskih razmer (glej *Prilogo, tabela ...*).

Ris ima zelo malo naravnih sovražnikov, med katere spada predvsem volk, zato se ris raje naseli v take gozdove, kjer volka ni. Kljub vsemu je risov največji sovražnik človek.

3. ANKETA

3.1. Metode dela

Zaradi zastarelosti virov v zvezi s to problematiko in stalnim spreminjanjem stanja smo se odločili, da podatke poiščemo kar na terenu. To smo storili z izvajanjem ankete med lovci različnih loviščih Slovenije, in sicer na Gorenjskem, Primorskem in Notranjskem.

3.2. Rezultati ankete

Vprašanja:

1. Kakšno je vaše mnenje o risu?
2. Je ris v naših gozdovih redek in ogrožen?
3. Ali ris ogroža divjad v naših gozdovih?
4. Kolikšna je dejanska smrtnost med divjadjo povzročena od risov?
5. Koliko risov letno je dovoljeno odstreliti?
6. Ali ste že kdaj imeli bližnje srečanje z risom? Morebiten opis?

Odgovori:

G. Boris Kržišnik, lovec s severne Primorske, Trnovski gozd, lovišče Krekovše:

1. Zelo mi je všeč, da so risa ponovno naselili, vendar pa se ga je naša divjad v njegovi skoraj stoletni odsotnosti popolnoma odvadila in k nam je prišel kot na pogrnjeno mizo. Razmnožil se je preko meje in zaradi njegove prisotnosti se je močno znižal stalež divjadi. Kot primer lahko povem, da smo v preteklih letih odstrelili 110 do 120 srn in gamsov, lansko leto pa je odstrel znašal okrog 35 glav.
2. Risa v naših gozdovih ne ogroža človek, ampak on sam. Namnožil se je do tolikšne številke, da mu zmanjkuje hrane in se že pojavlja večja smrtnost mladičev.
3. Uplenil je ogromno divjadi, da je v našem lovišču še zelo malo. Zmanjšal je število divjadi do tolikšne meje, da ima še sam malo hrane, kar pomeni, da kmalu ne bomo imeli niti srnjadi niti risa.
4. Posamezen ris pri nas na leto upleni od 60 do 80 glav srn in gamsov.
5. Dovoljeno je odstreliti 7 risov na leto, vendar pa ima večina lovcev podobno mnenje kot jaz in na leto je ustreljeno mnogo več risov, kot je evidentirano pri Lovski zvezi.

6. Sam sem srečal risa trikrat. Enega od teh treh sem ustrelil, dva pa sem videl, ko sta tekla čez cesto. Ris ima zelo ostra čutila za sluh in vid, kar pomeni, da nas zazna mnogo prej kot mi njega in se nam izogne. Vidimo ga lahko samo ponoči, in sicer le če ga počakamo na preži ali se peljemo mimo z avtom tako hitro, da se ne utegne skriti.

G. France Gašperšič, lovec z Gorenjske, lovska družina Kropa :

1. Ljudem niso nevarni, ker so zelo plahe živali, večinoma se gibljejo ponoči. Na Gorenjskem lovci risa ne marajo zato, ker pomori več kot potrebuje za lastno prehrano.
2. Še vedno je ogrožen izven teritorija namenjenega za razplod. Lovci radijsko spremljajo njegovo migracijo in tako vejo, da se je razširil v vse dele Slovenije. Slovenija nikoli ne bo mogla biti gosto poseljena z risi, ker je premajhna. Posamezen ris potrebuje velik teritorij. Ogrožen in nevaren pa je zaradi stekline.
3. Da. Zelo. Poleg medveda (ta je sicer bolj mrhovinar) najbolj ogroža divjad, zato se ga večina lovskih družin boji. Ni potreben za vzdrževanje ekosistema, saj je pri nas dovolj mrzlih zim, ki zdesetkajo divjad.
4. Letos poleg risov koljejo tudi psi (divjadi se sneg udara).
5. To določi republiški lovski inšpektor.
6. Na mojem lovišču ga sicer nisem videl, a gotovo je ta kraj obiskal, kajti za seboj je puščal sledi (v snegu, raztrgan treh živali).

G. Stane Kaluža, predsednik lovske družine Prestranek, Notranjska, območje Javornikov:

1. Ris je avtohtona zver naših gozdov. Je naravni regulator številčnosti, predvsem srnjadi. Zaradi svojega načina lova (lovi iz zasede in z dreves) ne moremo trditi, da ris vrši kvalitetno selekcijo divjadi.
2. Ris je bil v naših gozdovih redek in je v začetku tega stoletja na naših tleh celo izumrl. Ponovna naselitev, ki je bila izvršena pred približno 20 leti, je bila izredno uspešna, tako da ris pri nas ni več ogrožen.
3. Sicer pa ris ne ogroža divjadi, saj se je v naravi vzpostavilo ravnotežje. Številčnost risa, ki je v začetku ponovne naselitve na kočevskem hitro naraščala, se je sedaj ustalila. Risja populacija sicer še narašča, vendar v širino - zavzema vse večje področje na Balkanu.
Ko obravnavamo problem škode povzročene od risov na divjadi, posebno na srnjadi, je bojazen, da bi preveliko število risov ogrozilo obstoj srnjadi

odveč. Res je sicer, da se s pojavom risa število divjadi zmanjšuje. Žal se pojavlja odnos lovca do divjadi v smislu živinorejca. Težijo k čim večjemu številu divjadi in selekciji s pomočjo puške. To pa ni nikakor cilj naravovarstvenikov, ki težijo k naravnemu ravnotežju v naravi. Uravnavanje številčnosti posameznih vrst divjadi, tako zveri kot drugih, s puško, zagotovo ni najbolj naraven način vzpostavljanja ravnotežja. Je pa potreben (vsaj delno) zaradi neravnotežja, ki ga je ustvaril človek pri preveč sebični uporabi narave. Ris potrebo po človekovem umešavanju še dodatno zmanjšuje, kar očitno nekaterim ni všeč.

4. Ris precej vpliva na številčnost srnjadi. Ugotovljeno je bilo, da odrasel ris letno ulovi nad 50 glav srnjadi.
5. V Sloveniji je v zadnjih 10 letih dovoljen odstrel 6 do 12 risov letno, vendar ni vedno izpolnjen.
6. Risa se zelo redko vidi. Podnevi namreč ne hodi ven, ampak dobro skrit počiva. Sam sem risa srečal trikrat na skupnih lovih, ko je bil ris pregnan iz svojega skrivališča. Eden od teh treh se je za stalno naselil v našo dnevno sobo.

4. RAZPRAVA

Vprašanje je, ali se bo ris po ponovni naselitvi preveč namnožil. Glede na dosedanje raziskave je odgovor "ne". Ris je odvisen od plena ali z drugimi besedami: pri zmanjšanju števila divjadi se pojavi večja smrtnost pri mladih risih. Tako upade tudi njihova *populacija*. Ris je pri nas avtohtona vrsta, zato je od narave načrtovan plenilec. Naša divjad se ga je sicer v sto letih odsotnosti nekoliko odvadila, vendar je pričakovati, da se bodo stari nagoni v njej znova prebudili. V gozdnem ekosistemu igra pomembno vlogo odbiralca in razredčevalca, za kar so hvaležni tako gozdarji kot nekateri lovci. V naše gozdove znova uvaja preživetje sposobnejšega, s čimer ohranja plenjene vrste zdrave in močne. Zaradi svojih značilnosti in pohlevnosti človeku, bo tudi v bodoče zaželen prebivalec slovenskih gozdov. Če se bodo dovolj namnožili, obstaja tudi možnost odlova živih risov. Tako odlovljene rise bi lahko prodajali ostalim državam za ponovno naselitev in pomagali, da tudi oni občutijo veličastnost te živali. Čeprav po anketi sodeč, da Slovenija ne obsega dovolj velikega ozemlja za njihovo gojitev, ni bila izvedena še nobena raziskava, ki bi to možnost zavrгла ali potrdila.

5. ZAKLJUČEK

Ris je kot vrsta zelo prilagodljiv in uspešen. Ima vse lastnosti, ki so potrebne za preživetje v naravi. Največjo oviro njegovemu obstoju predstavlja človek s svojimi posegi v naravo. To pa se v zadnjih desetletjih spreminja, saj v ospredje spet stopa zaščita narave. V Sloveniji imamo lep primer, kjer sta si človek in narava podala roke in uspela. Ris na slovenskih tleh zopet živi. Evropskim narodom predstavlja naš uspeh spodbudo k podobnim dejanjem. Našemu zgledu so v osemdesetih letih našega stoletja bolj ali manj uspešno sledili Avstrijci, Italijani, Nemci in Čehi. Ris pa se je med tem v Sloveniji tako namnožil, da je pri lovcih pričel zbujati odpor in negodovanje, posebno na območjih, kjer je pobil preveč srnjadi. Ampak to je že druga zgodba. Če se znova ozremo na vse zbrane podatke in upoštevamo rezultate terenskega dela, pridemo do ugotovitve, da ris ni več ogrožena vrsta. Bi pa tisti trenutek, ko ne bi bil več zaščiten to gotovo postal. Zato toplo odobravamo dejstvo, da je še vedno zaščiten in smo mnenja, da mora tako ostati tudi v bodoče. Vso srečo ris!

6. PRILOGA

6.1. Slovarček

OBORA - je ograjen prostor za divjad, navadno v gozdu, velik nekaj hektarov. V oboro spustijo živo divjad, prepeljano navadno od drugod, da se v njej vsaj nekoliko prilagodi novemu okolju. Šele po določenem času jo izpuste v lovišče, da se v njem razmnoži.

BREZNANJE - je nagnjenje k paritvi divjih in domačih mačk in njihovo parjenje. Mačke, samci in samice, se breznajo zlasti v marcu. Od tod tudi staro ime za mesec marec - brezen.

POPULACIJA - je skupina rastlin ali živali iste vrste na določenem prostoru, ki se med seboj plodijo in dajejo plodne potomce.

SAMOTAR - je žival, ki se loči od tropa oz. skupine in živi sama zase.

7. VIRI

1. *Divjad*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
2. Brehm, A.: *Velika knjiga o živalih - druga izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
3. Kryštufek, B. in drugi: *Zveri II*. Ljubljana: Lovska zveza Slovenije, 1988.
4. Korenjak, A.: Odnos človeka do divjih zveri. *Proteus*, 58 (5), str. 196-198.
5. Štrumbelj, C.: Zvečer smo jih spustili na svobodo... . *Lovec*, 79 (4), str. 145-149.
6. Staniša, C. in Hubert, T.: Kolikšen je življenjski prostor največje evropske mačke. *Lovec*, 80 (2), str. 59-62.

Zahvalili bi se radi:

Lovcem, staršem in učiteljem, Dijaškemu domu Šiška za dovoljenje uporabe prostorov, Živalskemu vrtu Ljubljana za dodaten vir informacij.